

Talabor (~alabor)

A címül vett tájszó csaknem két évszázada bukkant föl a székelyföldi Baróti Szabó Dávid *Kisded-Szótárában*, s mindmáig megfejtetlen. S nemcsak eredetét övezi homály, hanem alakváltozatait, jelentéseit is. (Vö. TESz.)

SzD. ezt a jelentését ismeri az *alabor* szónak: 'kerék-talp alá borított, véfett-fa a' nagy ereszkedőn, lejtőn". Ismeri a *talabor*-t is 'terebély, terjedékes' jelentésben. (Az utóbbira példája: „nagy *talabor*, kalapot tett fejére".) A TESz. adatai sok tekintetben kiegészítésre szorulnak, már csak azért is, mivel az alakváltozatok és a jelentések, valamint a földrajzi elterjedés tisztázásával juthatunk közelebb a szó eredetéhez is.

A *talabor* 'Hemmschuh' jelentésben először Gyarmati *Vocabularumában* bukkan föl a „Székely szók” sorában: „*Talabor*, az a' kivésett kihornyolt fa, mellyet a lejtőn a kerék talpa alá vetnek, hogy ne forogjon, de ne is kopjék. Ez a Szilágyba: kutya.” (101) Itt tehát pontosan megfelel a „székely szó” jelentése a Szabó Dávidnál található első jelentésnek, csak alakja tér el attól.

S az alakváltozatokról itt mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy föltűnő: a Székelyföldről egyedül SzD.-nál van *alabor*, valamennyi későbbi adatban — ide értve az ÚMTsz. legújabb adatait is — mássalhangzón kezdődik a szó. Ezért gondolt arra már Gombocz is, aki 1913-ban először puhatolózott a szó eredete körül, hogy az „*alabor* Szabó Dávid íráshibája vagy tévedése *talabor* helyett”; azt ugyanis meggyőzően bizonyítja, hogy a későbbi szótárak Baróti Szabó adatát vették át. Fölfedezte azonban az *alabor* változatot az országnak egyik egész távoli részéből, a Nyitra vidéki palócok nyelvéből adatolva (NyF. XX, 18; vö. Nyr. XXXIII, 464). „Tehát nemcsak a székelyeknél, hanem az ország másik végén, a palócoknál is él e szó! Az *alabor* és *talabor* viszonya ezzel még rejtélyesebb lett” — fejezi be szófejtő puhatolózását Gombocz.

S a Nyr. XXXIV. évfolyamában találhatott volna egy nyugat-magyarországi adatot is, mégpedig egy újabb (*talabér*) alakváltozatot, ami azt bizonyítja, hogy a TESz.-nek csak a jelen nyelvallapotra nézve van igaza, amikor azt írja a *talabor*-ról, hogy „Székely nyelvjárási szó.”

Szükséges tehát alaposabban szemügyre vennünk a tájszó elterjedését és alakváltozatait.

A Voc. után KRESZNERICSnél bukkan föl újra a szó, s ezt nemcsak azért kell megemlítenünk, mivel délibábos szófejtése belekerült a Tzs.-be is, hanem

azért is, mivel a Vas megyei születésű nyelvész esetleg saját nyelvjárása szerint közölte a SzD. s a Voc. adatától eltérő *talabér* változatot (II, 240). (Noha megvan nála — értelmezés nélkül — a *talabor* is egy felsorolás tagjaként: „TAL, tala, talabor, talamás, talicska, taliga, talp, taltos.” I. m. 237) A *talabér*-t, amelyet szófejtésének megfelelően tagol is, naivul így értelmezi: „*Talabér*. Praemium inventionis.” S ez az értelmezés némi kételyt támaszt az íránt, hogy valóban szülőföldjéről hozta magával a szót. (Az *alabor* nincs meg szótárában.)

Mindenesetre a Tsz. néhány év múlva már „Székely szó”-ként közölte a *talabor*-t, idézve a Voc. adatát is. (Az Előbeszéből azonban csak Szabó Elek-ről, Kállay Ferencről és Buczy Emilről derül ki, hogy a Székelyföldön gyűjtöttek, a forrásul említett Ferenczi Jánosról és Incze Józsefről nem tájékoztat az előszó.) Az *alabor* változatra a Tsz. nem is utal: KASSAI (I, 149) ugyan székely nyelvjárásai szóként ezt az utóbbi változatot vette föl, de az értelmezésből gyaníthatólag alkalmasint SzD.-ből vette át.

A Tzs. továbbörökítve Kr. naivságát 'Findegeld' jelentéssel fölvette a *talabér*-t is, a *talabor*-t viszont csak 'breit, ausgebreitet' értelmezéssel közölte (nyilván SzD. alapján), míg 'Radsperr, Hemmschuh, Hemmgabel' jelentéssel csak az *alabor*-t vette föl, s ehhez az *alabor* vetni kifejezést is közölte 'das Rad hemmen' értelmezéssel. Különben a 'breit' jelentésű *talabor*-t — bizonyára SzD. nyomán — Takáts Rafael és Sándor is regisztrálta, Verseghy pedig gyakran élt vele verseiben (Kisebb költ. 80., 242 stb.), s használta Vörösmarty is (ÖM. VIII, 46).

CzF. már nem egészen úgy járt el, mint a Tzs. Az *alabor*-t fölvette a SzD.-ből is ismert 'Hemmschuh' jelentéssel, s mellé közölt egy másik jelentést is: „Szintén szekereknek eszköze, melyet emeltyűül használnak, pl. tengelykenéskor.” Hozzáteszi még a szó elterjedtségét illetően, hogy: „Magyarországban ritkább, a székelyeknél közdivatú.” S ez fontos, mivel a korábbi források egyértelműen székelyföldinek jeleztek: Czuczor és Fogarasi tehát az ország más tájairól is ismert adatokat. Az 'emeltyű' jelentés különben jól megmagyarázható jelentésátvitellel az eredetibb 'Hemmschuh'-ból.

A *talabor*-t CzF. szintén fölvette, Krizára hivatkozva, ezzel az értelmezéssel: „A székelyeknél, váluformára kihornyolt fa, melyet lejtőn kerékkötő lánccal helyett a kerék talpa alá vetnek, hogy ne foroghasson; és hogy megkimélik azt a koráni elvásától. (Krizsa J.)” Utal SzD. *alabor*-jára is, azt tartván eredetibbnek. SzD. 'breit' jelentésű *talabor*-ját viszont a *terebély*-lyel hozza összefüggésbe, megállapítván, hogy „Ez értelemben a *terebély* szónak vastaghangon ejtett módosulata.”

Kr.-re hivatkozva fölvette a *talabér*-t is 'Pretium inventionis' értelmezéssel, s a *Talabér* személynevet szintén regisztrálta, de ennél átutalt a *Talamér*-ra. (A *Talabér* személynevről külön fogunk még szólni a következőkben.)

A MTsz. újabb székelyföldi adatokat közöl a 'Hemmschuh' jelentésű

talabor-ra (összesen tízet: a Nyr. VI, 172. s a MNy. VI, 172 azonban hibás forrásjelzés); az *alabor* alakváltozatot csak CzF.-ra hivatkozva vette föl, viszont közli a Nyr. II, 471. alapján azt a kifejezést, amelyet a Tzs.-ből már ismerünk: *A kerék alá talabort vet.* (Az adatot közlő Kőrész Kelemen eljárása nem egész világos: a *talabor* után zárójelben az *alabor*-t is közli: nem tudni, hogy értelmezésként-e (CzF. alapján) vagy saját megfigyelései nyomán. Az előbbi a valószínű. A MTsz. egyik adata voltaképpen nem a székelységtől való, hanem a szomszédos Segesvárról (Nyr. IX, 44). Szabó Elek 1832-i székely tájszógyűjtésében így fordul elő: „*Talabor* Keréktalpa alatt járó Lőjtő ki vásott görbe fa” (SzékTájsz. 12. NSz.). KOZMA FERENCNél 1882-ben pedig így: „*Talabor*. Kerékkötő fából. A Nyikó vidékén: *kutya.*” (Ker. 8. NSz.)

A később közreadott nyelvjárási adatokból így rajzolódik tovább a szó földrajzi elterjedése: Cs. BOGÁTS DÉNES háromszéki adatot közölt a 'Hemmschuh' jelentésű *talabor*-ra 1840-ből (I. Háromszéki oklevél-szójegyzék. Kolozsvár, 1943. 141), MÁRTON IMRE 'kerékkötő vas' jelentéssel Csíkszeredából idézett egy 1874-i adatot (Nyr. XLVI, 198); HOFFMANN FRIGYES Brassó vidékéről közölte 'kerékkötő' értelmezéssel a *talabor*-t (MNy. V, 332), BALOGH ÖDÖN pedig a csángó-vidékről, Gyimesről (ErdMúz. 1932: 350; NyIrK. III. [1959], 1—4, 116). Ugyancsak 1932-ből közölt adatot a *talabor*-ra HAAZ FERENC REZSŐ Udvarhelyszékből, s a tárgy pontos leírása mellett rajzát is közreadta (Népr.Ért. 24: 17). MÁRTON GYULA napjainkban Moldvából (NyIrK. IV. [1960], 284) 'ekecsúsztató' jelentéssel a *talabér* ~ *talabjér* alakot közölte.

Végére hagytuk, mivel már volt róla szó, a Nyitra vidéki Menyhéről való *alabor*-t (Nyr. XXXIII, 464) s a Vas megyei Velemről közölt *talabér*-t (uo. XXXIV, 109); az előbbiben a szó értelmezése: 'kerékkötő', az utóbbiban: 'csúsztató, kis válu, melyet a hegyről menet a kocsi alá tesznek'.

GOMBOCZ ZOLTÁN már 1913-ban megállapította, hogy „A *talabor* szó tehát — majd húsz egymástól független adat tanúsága szerint — meglehetősen nagy területen élő tájszó, 'agenschuh, hemmschuh' értelemben.” (MNy. IX, 335). Azt is jól látta, hogy a szokatlan hangtani jelenség ellenére az *alabor* és a *talabor* (*talabér*) összefügg egymással: „az se valószínű, hogy nyelvünknek egy ilyen specialis fogalom jelölésére két ennyire hasonló, de különböző eredetű szava volna” (Uo.). A TESz. a mássalhangzós és a magánhangzós kezdetű adatok viszonyát „bizonytalan”-nak mondja, s fölveti, hogy „két különböző szó keveredésével is keletkezhettek.” Mi valószínűbbnek tartjuk az azonos eredetet, s azt, hogy valamilyen alakvegyülés játszott közre az *alabor* elkülönülésébe, olyan, amelyet ROGACH ZOLTÁN említett (MNy. IX, 432) GOMBOCZ szöfejtő tűnődésére válaszolva a székely *abajdok* ('együgyű') s a *tabajdok* ~ *tajdok* ('ügyefogyott') esetében. (A TESz. fölteszi, hogy az *abajdok* az *abajdoc* hatására keletkezett; l. a *tajdok* címszót.) SIMONYI — ugyane kérdéshez szólva hozzá — az *üstént* ~ *tüstént* példáját említette. (Nyr. XLIII, 314).

Annyi bizonyosnak látszik, hogy a *talabor* (*talabér*) volt az eredetibb alak: ezért is vette föl címszóul a TESz. is ezt a változatot.

Ami most már a szó etimológiáját illeti, eddig (Kr. naiv belemagyarázását figyelmen kívül hagyva) csak CzF. tett kísérletet rá, az „Illir” (=szerbhorvát) *kolobar*-ral hasonlítva: „Hangra hasonló az illir *kolobar*, melynek első alkatrésze *kolo* kereket jelent.” Ebben igaza is van CzF.-nak, de a *kolobar* jelentése ’kör, gyűrű, abroncs’, s ebből nem magyarázható meg a ’Hemmschuh’.

Szlávból próbálta megmagyarázni BÁTKY ZSIGMOND is, aki a *kalabina*, *kabóna* és *talabicska* szóval együtt a szláv *kobilá*-val (’kanca’) vetette egybe (NéprÉrt. 27: 15). A hangtani nehézségeken kívül nyilvánvaló nagy jelentés-tani akadályok is vannak.

Megfejtési kísérletünkhöz a szó földrajzi elterjedéséből kell kiindulnunk. Tárgyi okoknál fogva természetes, hogy az alföldi megyékből nincs adatunk, hanem elsősorban a hegyes vidékekről, ahol a szóval jelölt eszközre egyáltalán szükség volt. S ha most közelebből nézzük adatainkat, föltűnik az is, hogy a németséggel érintkező vidékekről származnak: Segesvárról, Brassóból is vannak adataink, s a nyugat-dunántúli Velem is német nyelvjárásokkal érintkezik.

Ha pedig a német nyelvből indulunk ki, kézenfekvőnek látszik a rokonság a ’völgy mentében, lefelé’ jelentésű *talabwärts*-szel. Némi hangtani nehézség ugyan mutatkozik, de nem áthidalhatatlan. A *w* a magyarban egyébként is *b*-vé alakult (l. *wagner* ~ *bognár*) s az *ä* hozzá hasonulhatott a mélyhangzókhöz. (A *talabér* esetében viszont megmaradt). Kérdéses a szóvégi *ts* (= *c*; vö. *rückverc* <*rückwärts*) eltűnése; ez azonban megmagyarázható számos *-or* végű szavunk (*csokor*, *bokor*, *zápor*, *tábor*, *kántor* stb. stb.) hasonító hatásával.

Jelentéstani szempontból a nehézséget az okozza, hogy a *talabwärts* csak irányt jelölő határozószó, s nem eszközt jelentő főnév. Ez sem áthidalhatatlan azonban (bár megvizsgálandók volnának még a hazai német nyelvjárások). Az irányjelölő határozószók főnevesülése gyakori: ilyen a magyar *rückverc* is, amely jelenti magát a „hátramenet”-be kapcsoló szerkezetet is (*rückvercbe kapcsol*).

Az elmondottak alapján úgy látjuk, hogy a ’Hemmschuh’ jelentésű *talabor* (~ *talabér*), amit a völgybe menet, lejtőn használtak, a német *talabwärts* származéka. Bizonyos hangtani és jelentéstani kérdések még további tisztázásra várnak (elsősorban a hazai s erdélyi német nyelvjárások alapján), de a magyar *talabor* (*talabér*) s a német *talabwärts* összetartozása nyilvánvalónak látszik.

Végezetül még a *Talabér* személynévvel kell röviden foglalkoznunk. A NyÚSz. azt mondja, hogy Kr. csupán azért vette föl a *talabér* ’findegeld’ jelentését, hogy „a *Talabér* családnévnek értelmet adjon”. (NyÚSz. I, 205).

Mindenesetre föltűnő, hogy a *Talabér* nevet dunántúli családok viselik

(I. SZINNYEI, MÍrók XIV), s személyes vizsgálódásaim szerint is e nevek viselői sváb származásúak.

Hogy hogyan tartozik össze a *talabér* közszó a *Talabér* személynévvel, külön kérdés.

Gondolhatnánk a *talabér* 'breit' jelentésére, ha nem volna annyira elszigetelt (a Mondolat a 'terebélyes, árnyékos' jelentésű *talabér*-t vette föl [93], de ismerve a röpirat torzító célját, ezt nem vehetjük egészen hiteles adatnak). Így valószínűbbnek látszik, hogy a *Talamér* (<szl. *Dalemir*) rejlik a családnévben, amely esetleg hozzáidomult a Nyugat-Dunántúlon élő *talabér* közszóhoz. A Vörösmarty alkotta *Talabor* (I. LADÓ, Utónév.) is bizonyára hasonló módon keletkezett. (A Tisza mellékfolyója, a *Talabor* ~ *Terebla* bizonyára nem tartozik ide.)

Ha a végső szót még nem is tudjuk a *talabor* (~ *talabér*) esetében kimondani, de talán sikerült közelebb vinnünk a megoldáshoz egy eddig ismeretlen eredetű szavunk megfejtését.

SZILÁGYI FERENC

Talabor (~ alabor)

Die Arbeit beschäftigt sich mit der Etymologie des Dialektwortes *talabor*, das in West-Ungarn und in Siebenbürgen vorkommt, und auch in der Schriftsprache zu finden ist. Das Wort wird in dem Historischen—Etymologischen Wörterbuch der Ungarischen Sprache (A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára) als etymologisch unbekannt bezeichnet. Weil das Wort neben deutschsprachigen Gebieten vorkommt, ist der Verfasser der Meinung, dass es dürfte in irgendeiner etymologischen Zusammenhang mit dem deutschen Wort „talabwärts“ sein, da die Bedeutung des Dialektwortes *talabor* im ungarischen 'Hemmschuh, Radsperre' ist, in dieses Mittel wurde „talabwärts“ am Wagen angewendet. Das ungarische Dialektwort kann phonetisch aus dem deutschen gut abgeleitet werden, obgleich für die ungarische Bedeutung *talabor* entsprechende Angaben aus ungar—deutschen Mundarten nicht gefunden werden. Aber die Entstehung des ungarischen Substantivs kann auch ohne dies aus dem deutschen Adverb abgeleitet werden. Dieser etymologische Gedanke kann vielleicht zur endgültigen Erklärung der Entstehung des ungarischen Dialektwortes eine Hilfe leisten.

F. SZILÁGYI

